

УДК 330.101.8

Дучинська Н.І., Дучинський П.І

ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ФОРМ КАПІТАЛУ: ПРОБЛЕМИ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ

Нагромадження капіталу охарактеризовано як процес відтворення фізичного, людського, інтелектуального, соціального та інших сучасних форм капіталу. Зроблено висновок про необхідність активізації державного регулювання формування ефективного механізму нагромадження капіталу в ринковій економіці.

The capital accumulation is characterized as the reprocessing of material, human, intellectual, social and other modern forms of capital. The conclusion about the essential energizing of the efficient capital accumulation arrangements regulation by the state in the market economy is made.

Становлення ринкових відносин у постсоціалістичних країнах пов'язане з необхідністю втручання держави в соціально-економічний розвиток економіки з метою формування ефективного господарства, здатного продукувати інновації і підвищувати рівень і якість життя населення. Це потребує координації дій економічних суб'єктів по нагромадженню капіталу, у тому числі, його сучасних форм, які є основою розвитку всієї сукупності відносин суспільного відтворення.

Зважаючи на це, у вітчизняній економічній думці даній проблематиці приділяється суттєва увага. Так, наприклад, А. Куліш, Л. Шинкарук досліджують проблеми нагромадження капіталу і звертають увагу на необхідність посилення його активізації в трансформаційній економіці [1; 2]. О. Шнитко робить акцент на стимулюванні нагромадження капіталу як запоруки зростання конкурентоспроможності вітчизняної економіки [3].

Проте, аналіз економічної літератури показує, що увага економістів прикута, в основному, до проблем нагромадження основного капіталу, його вивчення відбувається часто без системного узгодження із загальним станом економіки і суспільства в цілому. При цьому нагромадження розглядається як чинник економічного зростання. Відповідно, практичні рекомендації зводяться до пропозицій нарощування внутрішніх інвестицій, створення сприятливого інвестиційного клімату і максимального сприяння надходженню прямих іноземних інвестицій тощо.

Недостатня увага в сучасній економічній теорії і в практиці господарювання надається дослідженню проблем збалансованого відтворення основних форм капіталу (фізичного, людського, інтелектуального, соціального). У зв'язку з цим виникає потреба з'ясувати проблеми нагромадження фізичного, людського, інтелектуального, соціального капіталу; окреслити основні питання зазначеної проблематики і внести пропозиції по їх розв'язанню.

На переконання авторів, висхідною проблемою активізації процесів нагромадження капіталу є необхідність створення умов для реалізації інтересів усіх суб'єктів нагромадження. Це є комплексом взаємоузгодженої державної політики на всіх рівнях економіки, яка розпочинається із розробки та втілення в економічне життя законодавчої бази і завершується ефективною соціально-економічною політикою.

Активізація процесів нагромадження визначається взаємоузгодженістю інтересів інвесторів, які прагнуть вигідно розмістити капітал, і підприємців - власників засобів виробництва, що ставлять за мету розширити ресурсні можливості їхньої діяльності, направленої на отримання прибутку. Економічна активність суб'єктів із забезпечення

розширеного індивідуального та суспільного відтворення виступає збудником інвестиційних процесів.

Нагромадження капіталу в широкому розумінні слова характеризуємо як нагромадження фізичного, людського, соціального, культурного, інтелектуального та інших сучасних форм капіталу за рахунок створеного в країні валового внутрішнього продукту, валового національного доходу, валового наявного доходу.

Сутність економічної категорії «нагромадження капіталу» розглядаємо як систему відносин, що виникають з приводу використання доходу, отриманого економічними суб'єктами (домогосподарствами, підприємствами, державою), на забезпечення розширеного відтворення економіки на всіх її рівнях. На макрорівні мова йде про перетворення частини національного доходу (валового наявного доходу) в додаткові елементи капіталу і забезпечення соціально-економічного ефекту, а на мікрорівні – про використання частини валового (чистого) прибутку для розширення ресурсного потенціалу підприємницької діяльності, розвитку виробництва товарів і послуг.

Нагромадження капіталу являє собою економічний процес використання заощадженого доходу суб'єктів для забезпечення розширеного відтворення. Таким чином, нагромадження капіталу пов'язане з діяльністю, яку економічні суб'єкти здійснюють з метою розширення ресурсного потенціалу для примноження доходу чи економічної вигоди.

В умовах системної трансформації нагромадження капіталу приймає ознаки парадигмального явища, що проявляється в постійній плинності процесу, спорадичному, інверсійного характері його розвитку, різкій зміні внутрішньої конфігурації явища, відсутності його чітких часових і просторових координат, послабленні або відсутності детермінованості, взаємоузгодженості процесів, відсутності домінуючої ідеї тощо. Це призводить до виникнення сучасних форм нагромадження капіталу (людського, інтелектуального, соціального, культурного), а іноді навіть до самозаперечення капіталу і процесу його нагромадження.

Серед суб'єктів нагромадження капіталу виокремлюємо персоніфікованих, асоційованих та інституційних, що мають власні інтереси, особливості економічної поведінки. Персоніфіковані суб'єкти – це домашні господарства, підприємства, держава, які прагнуть перетворити заощаджені доходи в капітал з метою розширення своєї діяльності, відтворення робочої сили, отримання освіти, реалізації здібностей, максимізації добробуту тощо.

Асоційовані суб'єкти являють собою добровільні об'єднання фізичних та (чи) юридичних осіб з метою взаємного інвестування при збереженні самостійності і незалежності членів, що входять в об'єднання (корпорації, кредитні спілки, інвестиційні фонди, компанії тощо). Спонукальними мотивами їх діяльності є прагнення мобілізувати і вигідно розмістити тимчасово вільні кошти інвесторів з метою зростання доходів у майбутньому.

До інституційних суб'єктів належать державні, громадські, соціальні інститути, що володіють капіталом і бажають вкладати його в економіку з метою вирішення як економічних, так і соціальних проблем.

Нагальним є питання, з якою метою відбуваються процеси нагромадження: за ради подальшого нагромадження, чи для вирішення соціально-економічних проблем суспільства, розвитку людини як головної продуктивної сили?

Стосовно „нагромадження заради нагромадження”, то воно мало місце в певні історичні періоди і себе оправдало.

Переконаємося, що вказаний тип нагромадження має свої межі і не може реалізувати стратегічні цілі країн, що обрали ринкові орієнтири. Пропонуємо наступні аргументи для підтвердження своїх думок. Перш за все, Україна є індустріальною країною, достатньо забезпеченою основними засобами виробництва. Вони досить спрацьовані, тому потребують оновлення. По-друге, впровадження сучасних інформаційних, комп'ютерних технологій потребують інвестицій в активну частину, проте можуть здійснюватись в існуючих спорудах. Це означає, що при їх впровадженні можна зекономити на постійних витратах. По-третє, за роки трансформаційних перетворень населення зuboжило, тому внутрішній ринок звужений. Економією на доходах домашніх господарств держава лише сприятиме утворенню „заклятого кола зuboжіння”. По-четверте, в Україні за рахунок перерозподілу національного багатства на користь меншості сформований потужний приватний капітал. Останній потребує легітимізації, котру необхідно здійснити, проте слід розробити механізми обов'язкової реабілітації приватного капіталу перед населенням.

В Україні, як і інших постсоціалістичних країнах, існує нагальна необхідність вирішення поряд з економічними і соціальними проблем. Звичайно, в трансформаційній економіці і в перші роки становлення ринкової не можна забезпечити достатнього їх вирішення. Проблема полягає у тому, що економічна стабілізація і зростання ВВП не відображаються на добробуті населення, а кошти, необхідні для нагромадження, „проїдаються”, використовуються для індивідуального збагачення незначної частки населення, імпортуються за межі країни тощо.

Економічні і соціальні проблеми повинні вирішуватись у їх тісному взаємозв'язку. Саме соціальні та інноваційні пріоритети повинні знаходитись в основі стратегічних цілей нагромадження капіталу. Реалізувати їх в трансформаційній економіці можна завдяки активній участі держави і приватного капіталу.

Аналізуючи нагромадження капіталу, його цілі і способи здійснення, ми дійшли висновку, що в умовах трансформаційної економіки України виникла невідповідність між темпами і тенденціями нагромадження капіталу і необхідністю капіталізації ринкової економіки.

Відбулося нагромадження переважно приватного капіталу за рахунок скорочення, «проїдання» суспільного капіталу, перерозподілу національного багатства на користь меншості. Приватний капітал не застосовується не лише для забезпечення розширеного відтворення економіки в цілому, але й часто не зацікавлений в розширеному відтворенні власного бізнесу, що пояснюється наявністю механізму гальмування економічних процесів у вітчизняній економіці.

Проаналізуємо, як відбувалося нагромадження капіталу в економіці України протягом останніх років. Як свідчить статистика, у грошовому вигляді (у фактичних цінах) нагромадження основного капіталу зростало разом із зростанням ВВП. Його частка різко не змінювалась протягом 1990-2007 рр. У 1997-2002 рр. вона становила 19,2-19,8% ВВП, поступово збільшуючись до 24,6% у 2006 р. і 27,5% у 2007р. без врахування індексів цін (в реальному виразі з урахуванням інфляції вона була значно меншою)[4].

Згідно статистичних даних, значна частина ВВП відволікалась від виробництва і направлялась на нагромадження основного капіталу протягом 2002-2007 рр. Модернізація виробничої сфери повинна була б викликати попит на додаткову висококваліфіковану робочу силу, і як наслідок, - нагромадження людського, інтелектуального капіталу. Проте зазначений попит не зростає, він переключається на некваліфікованих робітників, здатних виконувати нескладну фізичну роботу.

В Україні спостерігалось скорочення попиту на якісну освіту й інноваційну продукцію внаслідок становлення ресурсовитратної моделі економіки, яка ґрунтується на

низьких технологіях та дешевій робочій силі (оскільки така модель не потребує кваліфікованих працівників та обмежує платоспроможність працюючих). Наслідками такої ситуації є зниження якості освіти, неналежне забезпечення науково-освітньої діяльності з боку держави, низький рівень заінтересованості бізнесу в розвитку науки та освіти (насамперед, великого).

Підтверджує наявність проблеми освіти дисбаланс у співвідношенні між професійно-кваліфікаційним рівнем громадян, які шукають роботу, і фактичними потребами роботодавців. У деяких регіонах країни на одну вакансію претендують 20-30 молодих спеціалістів. У разі неприйняття відповідного нормативно-правового законодавства така невідповідність на ринку праці може мати вкрай негативні наслідки [5, с. 18]. Цю думку підтверджує Е. Лібанова, відмічаючи, що не спостерігається зростання зайнятості кваліфікованих працівників [6, с. 10].

У пошуках роботи, кращих заробітків населення погоджується на роботу, що не відповідає професії, виїжджає за кордон. У 2008 р. вітчизняні гастарбайтери перевели в Україну 3,4 млрд. дол., що на 25% більше, ніж у 2007 році (в цілому ж усі надходження щорічно становлять 10 млрд. дол.). Майже половина українців працевлаштувалась в Росії (48%), в Італії – 13,4%, Чехії – 12,8%, Польщі - 7,4, Іспанії - 3,9%, Португалії – 3% [7, с.31-32].

На наш погляд, вагому роль у нагромадженні інтелектуального капіталу в умовах ринку повинні відігравати суб'єкти господарювання різних форм власності. Насамперед, у цьому має бути приватний бізнес, який постійно дбає про конкурентні переваги.

Для інтенсифікації нагромадження інтелектуального капіталу державі необхідно створити інформаційно-консультаційну інфраструктуру (інформаційно-консультаційні центри, банки даних), яка б сприяла обслуговуванню, обліку і використанню нагромаджених продуктів інтелектуальної праці (нематеріальних активів), залученню їх у вигляді інновацій, трансферу за межі країни. Утворення й нагромадження інтелектуального капіталу – це складніший, комплексний процес, що потребує реалізації державою системи заходів, які сприяли б відтворенню науки й матеріалізації знань.

Вагомі зусилля держави мають бути зосереджені на розповсюдженні, акумуляції, ефективному використанні знань та інтелектуального капіталу у виробництві товарів і наданні послуг, захисті інтелектуальної власності, перетворенні її результатів в об'єкти експорту країни. Знання слід перетворити на виробничий ресурс, що використовується для створення ВВП і примноження національного багатства.

Не краща ситуація спостерігається і з нагромадженням соціального капіталу, про що свідчить зростаюча напруга населення, масова недовіра до банківського і страхового сектору, уряду, Президента, політичних партій. Крім того, продовжує зростати злочинність, різниця в рівнях доходів між бідним і багатим верствами населення, кількість маргінальних груп та ін.

Соціальний капітал є новітньою формою капіталу, що нагромаджується у не речових формах, тому обчислити капітал і його нагромадження досить складно. Методики вимірювання соціального капіталу базуються на результатах складних соціологічних опитувань і включають близько сотні показників та оцінок. Крім того, вони ще перебувають у процесі розробки й удосконалення. В.Геєць зробив спробу охарактеризувати рівень довіри за допомогою аналізу результатів проведених соціологічних опитувань [8, с. 14].

Цікавою є також методика розрахунку індексу соціального виміру (Ісв) М. Згуровського, який сформовано на базі усереднення трьох глобальних індексів: індексу

якості життя (Ія), індексу людського розвитку (Ілр), індексу суспільства, заснованого на знаннях (Ікс) [9, с. 14].

Для групи постсоціалістичних країн характерним є різке розшарування за рівнем соціального розвитку. Вони мають такі рейтинги: Чехія – 28 місце (Ісв=0,702), Угорщина – 32-ге (Ісв=0,686), Словаччина – 34-те (Ісв=0,673), Польща – 36-те (Ісв=0,664), Естонія – 44-те місце (Ісв=0,657), Латвія – 47-ме (Ісв=0,649), Болгарія – 49-те (Ісв=0,627), Україна – 72-ге (Ісв=0,554), Молдова – 78-ме місце (Ісв=0,553) [9, с. 14].

Нагромадження соціального капіталу є для України новою проблемою, розв'язання якої вимагає поглибленого вивчення, запозичення досвіду економічно розвинених країн. Рівень нагромадження його є досить низьким порівняно з іншими країнами, що засвідчує індекс соціального виміру. Країни, що стали кандидатами чи ввійшли до ЄС, досягли вищих соціальних стандартів життя порівняно з Україною, яка значно поступається їм через політичну нестабільність, невизначеність соціальної політики тощо.

Нагромадження соціального капіталу взаємопов'язане із застосуванням традицій народу, етичних норм, розвитку культури, тобто залежить від наявності культурного капіталу. Оволодіння соціальним капіталом вимагає адаптації до моральних норм певного співтовариства і засвоєння в його межах таких чеснот як відданість, совість, чесність, надійність [10, с. 324-349].

Як видно з дослідження, нові теоретичні концепції, орієнтовані на пріоритет людського розвитку, змінила застарілу, в якій принижувалася роль людини, рушійною силою визнавалося нагромадження матеріального багатства.

Форми капіталу взаємопов'язані в сучасному суспільстві, тому нагромадження однієї з них активно впливає на нагромадження іншої. Нагромадження фізичного капіталу, безумовно, забезпечує зростання продуктивності праці, обсягів виробництва валового внутрішнього продукту, сприяє зростанню зайнятості населення і підвищенню його професійного рівня, нагромадженню соціального і культурного капіталів. У свою чергу, завдяки нагромадженню інтелектуального, людського, соціального, культурного капіталу здійснюється на інноваційній основі розширене відтворення фізичного, розв'язуються соціальні, природоохоронні проблеми тощо. Тому ефективність нагромадження капіталу у кінцевому результаті проявляється у примноженні національного багатства країни в цілому, рівня і якості життя населення і всебічному розвитку потенціалу кожної людини.

У трансформаційний період вітчизняній економіці не вдалось здійснити істотне нагромадження фізичного капіталу і збалансувати нагромадження сучасних форм капіталу. Таке незбалансоване нагромадження капіталу викликало незбалансоване його відтворення, що проявилось у складному соціально-економічному становищі економіки і суспільства перед черговою фінансовою кризою.

Низький рівень нагромадження інтелектуального капіталу не сприяє ефективному використанню досягнень науки. Впровадження інноваційних технологій неможливе без відповідної підготовки робочої сили, що пов'язана з нагромадженням і розширеним відтворенням людського капіталу. Недостатнє нагромадження культурного капіталу призводить до зростання трансакційних витрат учасників ринку, ускладнює відносини між ними. Зношений природний капітал перетворює країни на території із забруднюючими навколишнє середовище промисловими виробництвами. Недовіра населення до органів влади та фінансових установ свідчить про низький рівень нагромадження соціального капіталу. В населення переважають патерналістські настрої, що зумовлені безробіттям, масовим зубожінням, різкою майновою диференціацією.

Держава за допомогою виваженої внутрішньої та зовнішньоекономічної політики повинна втручатись в розв'язання існуючих проблем, підтримувати і стимулювати як збалансований, пропорційний розвиток економіки, так і вирішення соціальних проблем.

Література

1. Кулиш А.Б. Накопление в системе трансформационной экономики (теоретико-методологические аспекты): Монография. – Донецк: УкрНТЭК, 2001. - 268 с.
2. Шинкарук Л.В. Нагромадження основного капіталу: теорія, аналіз та тенденції розвитку в Україні: Монографія. – К.: Ун-т «Україна», 2006. – 393 с.
3. Шнитко О.С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізм реалізації. – К.: Наукова думка, 2003. – 336 с.
4. Державний комітет статистики України // Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
5. Полозенко Д.В. Видатки бюджету на розвиток людського капіталу //Фінанси України. – 2006. - №4. – С. 15-23.
6. Лібанова Е. Кому вигідна дешева робоча сила? // Дзеркало тижня . – 2007. - №16-17 (645-646). – С.1, 10.
7. Гриньвок Д. Входящие бесплатно //Бизнес. – 2009. - .№15(846). - С. 31-33
8. Геєць В. Сенс у тому, щоб капітал виконував свою соціальну функцію // Дзеркало тижня. -№11. – С. 7.
9. Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку // Дзеркало тижня. - 2006. - № 19 (598) 20 травня . – С.14.
10. Дучинська Н.І. Нагромадження капіталу в умовах трансформації економіки України: Монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 398 с

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Галушко О.С. 05.05.09*

*Надійшло до редакції
27.04.09*